

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN İKTİSADİ BÜYÜMEYE ETKİSİ

EFFECT OF INFORMAL ECONOMY ON ECONOMIC
GROWTH



Hakan KAVAK*

öz

Ülkelerin makro ekonomik performansı incelenirken dikkate alınan göstergelerin başında, ekonomik büyüme gelmektedir. Her dönemde ilgi odağı olan büyüme kavramı birçok değişkenle ilişki içindedir. Bu değişkenlerden birisi de, yarı kayıtlı ekonomi, yer altı ekonomisi (suç ekonomisi) ve kayıtlara hiç girmeyen ekonominin unsurlarından meydana gelen kayıt dışı ekonomidir. Bu çalışmada ülkeler, yatırımcılar, çeşitli kurum ve kuruluşlar için önemli anlamlar ifade eden büyüme olgusuna, kayıt dışılık penceresinden bakılarak değerlendirme-lerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Kayıt Dışı Ekonomi, Kara Ekonomi, Saklı

ABSTRACT

On of the leading indicators of a country's macroeconomic performance is the economic growth rate. Growth figure, which has traditionally been the centre of attention, is connected with several variants. One of these variants is the unregistered economy, which is also known as semi-registered economy or underground economy (crime economy). This study discusses the concept of growth, which has important meanings for countries, investors and various institutions, from the informal economy aspect.

Keywords: Economic growth, informal economy, black economy, secret

* Vergi Müfettiş Yardımcısı

1- GİRİŞ

Bir ülkede üretim kapasitesinin genişlemesi sonucu üretim ve dolayısıyla milli gelirin artması olarak tanımlanan iktisadi büyümenin, görelî ifadesi zenginleşmedir. Tarih, zenginliğin kaynağını yeraltında (madenler) arayanlardan, yer üstünde (tarım) arayanlara, büyümeyi maddi sermayeye bağlayanlardan, beşeri sermayede, devletin müdahalesinde bulanlara ya da gücün sanayileşmede, yenilikte olduğuna inananlara kadar çok çeşitli senaryolara şahit olmuştur. Bazı insanlar ise zenginliği kolay para kazanma üzerine kurulmuş bir sistemde aramışlardır. Ahlakî ve etik değerlerle bağdaşmayan bu sistem insanların varolduğu her dönemde sorun olmasına karşın, dünyada 1970'lerin sonuna doğru ABD'de kayıt dışılığın tahmin edilmesiyle,¹ Türkiye'de ise son 20 yıldır fark edilmeye başlanmıştır.

Kayıt dışı ekonominin çok boyutlu, değişik faaliyetleri kapsayan bir yapı olması sebebiyle tanımlanmasında bir o kadar zordur. En genel tanımıyla, "Devletin düzenlemelerinden, vergilemeden veya gözleminden, tamamen ya da kısmen gizlenen ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerden elde edilen gelirler" şeklinde ifade edilmektedir.²

Gizlenen bu gelir unsurlarının kayıtlı olmayışı veya yarı kayıtlı oluşu, büyüme ile ilişkisinin ana nedenidir. Çünkü; büyüme, milli gelir, yurtiçi hasıla gibi hesaplamalar yapılırken kayda alınmayan yada hatalı alınan ufak bir unsur dahi yanlışla sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla devletten gizlenmeye çalışılan kayıt dışı ekonominin, iktisadi ve sosyal hayata yön verecek politikaların önünde duran büyük bir engel olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2- EKONOMİK BÜYÜMEYE HIZLI BAKIŞ

2.1- Ekonomik Büyüme Kavramı ve Büyümenin Hesaplanması

Teknik anlamda büyüme, reel gayri safi yurtiçi hasılda meydana gelen artıştır. Gayrisâfi yurtiçi hasıla (GSYİH) ise belli bir dönemde, ülke sınırları içerisinde, sahip olunan üretim faktörleri kullanılarak üretilmiş, bütün nihai mal ve hizmetlerin piyasa (nominal) fiyatları ile çarpılarak hesaplanmış parasal değeridir. Hasıla hesaplamasında kullanılan üç yöntem bulunmakla beraber bunlar; üretim, gelir ve harcama yöntemleridir.

Üretim Yöntemi; ekonomideki yerleşik üretici birimler tarafından yaratılan katma değerlerin toplamıdır. Katma değerlere ulaşmada, çeşitli anketler, istatistikler, raporlar, planlar kullanılmaktadır. Gelir Yöntemi; her faaliyet kolunda mal ve hizmet üreten birimlerin, üretim faktörlerine ödedikleri değerlerin toplamıdır. Bu verilere ulaşmada üretim hesaplarının alt sektör verileri, iş istatistikleri, hanehalkı işgücü istatistikleri, fiyat endeksleri ile devlete ait raporlar kullanılmaktadır. Harcamalar Yöntemi; bir ekonomide belli bir dönemde tüketime ve yatırıma yönelik tüm nihai mal ve hizmetlere yapılan toplam harcamalar ile net ihracattan oluşmaktadır. Net ihracat ise, ihracat ile ithalat arasındaki farktır. Bu yazıda GSYİH'dan söz edilirken, en çok kullanılan yöntem olması sebebiyle harcama yöntemi ile hesaplanmış GSYİH akla gelmelidir.

GSYİH'nın harcamalar yöntemiyle hesaplanmasını, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in hesaplamalarda dikkate aldığı şekliyle, aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

¹ Peter Gutmann, (1977), The Subterranean Economy. Financial Analysts Journal, 33(6), 26-27.

² Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010, Erişim Tarihi: 21 Ekim 2015.

Tablo 1: Harcamalar Yöntemi ile GSYİH³

+ Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi
+ Devletin Nihai Tüketim Harcamaları
Maaş, Ücret, Mal ve Hizmet Alımları (hanehalklarına yapılan aynı sosyal transferler dahil)
+ Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu
Makine - Teçhizat (Kamu, Özel)
İnşaat (Kamu, Özel)
+ Stok Değişimleri
+ Mal ve Hizmet İhracatı
(-) Mal ve Hizmet İthalatı
=GSYİH

GSYİH'nın nasıl elde edildiğini kabaca tasvir ettik. Ancak bizim asıl amacımız reel GSYİH'nın tespit edilmesidir. Çünkü büyüme, bu bölümün başında tanımlandığı üzere reel bir artıştır. Yani, GSYİH'nın piyasa fiyatlarından arındırılması gerekmektedir. Arındırma işlemi, TÜİK tarafından bir baz yıl seçilip, üretilen mal ve hizmetlerin miktarlarının seçilen baz yılı fiyatlarıyla çarpılması sonucu yapılmaktadır. Böylece enflasyon etkisinden arındırılmış reel GSYİH rakamlarına ulaşılmaktadır. Reel GSYİH rakamına ulaşıldıktan sonra, herhangi bir yıldaki ekonominin büyüme hızı aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanabilir.

$$g = (Y_1 - Y_0) / Y_0 \times 100$$

Bu formülde g; yıllık büyüme hızını, Y₁: içinde bulunulan yılın reel GSYİH' sını, Y₀: karşılaştırmanın yapılabacağı yılın reel GSYİH'sını sembolize etmektedir.

2.2- Büyümenin Hesaplanmasında Karşılaşılan Problemler

Büyüme rakamlarına ulaşılırken ilk olarak GSYİH'nın doğru tahmin edilmesi gerekmektedir. Ancak GSYİH hesaplanırken ülkelerin karşılaştığı birçok problem bulunmaktadır. Sorunların bazıları ülkelere özgü, bazıları da ülkeler için ortak olmakla beraber, sağlıklı sonuçlara ulaşmaktan alıkoyduğu için büyük önem arz etmektedir.

Hesaplama yaparken karşılaşılan problemlerden kısaca söz edecek olursak; ilk olarak üretilen bazı malların piyasaya çıkmaması nedeniyle bunların piyasa değerinin bilinmemesinden başlayabiliriz. Bu durum özellikle tam kamusal malların üretiminde ortaya çıkmaktadır. Bunlar çoğunlukla maliyetleri üzerinden hasıla hesaplarına dahil edilmektedir. Ekonomide kamu sektörünün büyüklüğü ile problemin etkisi arasında doğru orantı bulunmaktadır.

İkinci problem, üreten kesimin kendisinin tükettiği kısmın tespit edilmesinde yaşanan zorluk ile bazı faaliyetlerin iktisadi hayatta alınıp-satılabilir olmasına rağmen çeşitli sebeplerle bu faaliyetlerin yok sayılması ve ekonomik bir değer ifade etmemesidir.

Diğer bir problem dedisşallıklar diyebiliriz. Dışsalık bir ekonomik birimin seçimlerinin diğer ekonomik birime fayda ya da zarar olarak etki etmesidir. Küçük bir örnekle ortaya koyacak olursak, ev

³ Türkiye İstatistik Kurumu Üretim ve Harcama Yöntemi ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Tahminleri – Kavram, Yöntem ve Kaynaklar, Ankara 2012, s:16, http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=16&KITAP_ID=248, Erişim Tarihi: 19 Ekim 2015.

hanımı olmayı tercih eden Bayan (B)'nin, iş gücüne dahil olduğunu varsayalım. Bayan (B), ev hanımı olarak yaptığı bazı ev işlerini dışarıdan hizmet olarak satın alma yoluna gidecektir. Bu durum yarattığı pozitif dışsalılık yoluyla hasıla hesaplarını arttıracaktır.

Daha farklı problemler olmakla beraber boyutları itibarıyla hasilahesaplarını gerçekçi olmaktan çıkaran en önemli sorun isekayıtdışı ekonomidir. Kayıt dışılık hemen her ülkenin ortak sorunu olmakla birlikte, büyüklüğü ise ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Genellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelere oranla daha yüksek boyutlara ulaşmaktadır.

3- KAYIT DIŞI EKONOMİ GERÇEĞİ

3.1- Kavram Olarak Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomiyi en genel haliyle, devletten gizlenen, kayda geçirilmeyen, geçirilemeyen ve bu sebeplerle denetlenemeyen faaliyetler olarak ifade edebiliriz. Kayıt dışı ekonomi kavramı içerik olarak çok geniş bir alanı kapsadığı için konuyu ele alanların bakış açıları ile ilgili olarak da anlam değişikliğine uğramaktadır. Kayıt dışı ekonomi tanımı içerisinde mevcut faaliyetin gizliliği belirtilmek isteniyorsa, gölge ekonomi, saklı ekonomi; faaliyetin yasa dışılığı belirtilmek isteniyorsa kara ekonomi, illegal ekonomi veya yasadışı ekonomi; faaliyetin devletin bilgisi dışında tutuluyor olması belirtilmek isteniyorsa gayri resmî ekonomi, enformel ekonomi ve son olarak resmî GSYİH kayıtlarında tutulmayışı belirtilmek isteniyorsa marjinal ekonomi, ikincil ekonomi gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁴

Kayıt dışı ekonomi, yasadışı faaliyetleri içerdiği gibi, tamamen yasal ama fişi veya faturası verilmeyen verilse de beyan edilmeyen; kısaca, kısmen yada tamamen vergisi ödenmeyen, dolayısıyla kayıtlarda gözükmeyen iktisadi faaliyetleri de içermektedir. Kayıt dışı ekonominin suç unsurunu ihtiva eden kısmında ise, faaliyet tamamen yasalara aykırı olarak gerçekleşmektedir. Bu kapsamda; suç sektörü ile kayıt dışı ekonominin suç sektörü dışında kalan diğer alt sektörleri farklılaşmakta ve dolayısıyla yürütülen mücadelenin kapsamı değişmektedir.⁵ Kayıt dışı ekonominin suç ekonomisi dışında kalan boyutu ile mücadelede amaç kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almak iken; suç ekonomisi ile mücadelede amaç bu sektörü ve elde edilen geliri ortadan kaldırmaktır.

3.2- Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü

Ekonomiyi sekteye uğratıp uygulanan politikaların etkinliğini azaltan kayıt dışılık, birçok tehdidi içinde barındırır. Tehditlerin boyutunu belirleyen ölçüt ise kayıt dışılığın büyüklüğüdür. Kayıt dışılığın ölçülmesi için çok sayıda yöntem geliştirilmiştir. Nakit Oran, Para Talebi, Karma Yöntem, Fark, Vergi İnceleme, İşlem Metodu, İşlem Hacmi, Fiziksel Girdi, Girdi-Çıktı Yönteminden Hesaplanan KDV Kaçağı bu yöntemlerden bazılarıdır.⁶ Ancak, yöntemlerin kullanılmasıyla üretilen tahmin rakamları farklı sonuçlar vermektedir. Bunun temel nedeni; kayıt dışı faaliyetlerin birbirleriyle ilişki içinde olması ve hesaplama yöntemlerindeki farklılıklardır.

Friedrich Schneider ekonometrik modellerle yaptığı çalışmasında, 1999-2007 yılları arasındaki kayıt dışı ekonominin tahmini büyüklüğünü 162 ülkeyi inceleyerek belirlemiştir.⁷ Seçilmiş 151 ülke arasın-

⁴ GIB a.g.p. s:3.

⁵ GIB a.g.p. s:4.

⁶ GIB a.g.p. s:7.

⁷ Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro, C.E.(2010), Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007, World Bank Policy Research Working Paper Series, Vol, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2010/10/14/000158349_20101014160704/Rendered/PDF/WPS5356.pdf, Erişim Tarihi: 29 Ekim 2015.

da Türkiye ortalama %31,3 ile 68. sırada yer almıştır. Yine Friedrich Schneider, “The Shadow Economy in Europe, 2013” isimli çalışmasında kayıt dışı ekonomiyi yıllar itibarıyla GSYİH’nın bir oranı şeklinde hesaplamıştır.⁸ Türkiye’de bu oran 2013 yılı için %26,5 olurken Avrupa Birliği ortalaması %18,4 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmalar, Türkiye’nin aynı yılda, aynı ölçüm yöntemiyle farklı ülkeler arasındaki yerini göreceli olarak saptamak açısından oldukça önemlidir. Ancak ülkelerin GSYİH büyüklüklerinin farklı olduğu gözardı edilmemelidir.

Ayrıca son yıllardaki en net oran “Onuncu Kalkınma Planı” kapsamında “Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı” ile ortaya koyulmuştur.⁹ Programın hedefi, kayıt dışı ekonominin GSYH’ya oranını beş puan azaltmak olup, planda aşağıdaki şekliyle yer almaktadır:

Gösterge Adı	Mevcut Durum	2014	2015	2016	2017	2018
Kayıt Dışı Ekonominin GSYH’ya Oranı	26,50%	26%	25%	24%	23%	21,50%

Kayıt dışı büyüklüğe ilişkin muhtemel oranı, planda yer aldığı haliyle düşünenecek olursak; “bir ekonomide, yıl içinde üretilen tamamlanmış mal ve hizmetlerin parasal değerinin, yaklaşık olarak dörtte biri büyüklüğünde bir meblağ, devletten gizlenmektedir” yorumunda bulunabiliriz.

3.3- Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Sebepleri¹⁰

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkma sebepleri ülkeler arasında farklılık göstermekle beraber, bu sebepleri ortaya koymak; olayı anlamak ve yarattığı sorunların önüne geçmek adına önemli olacaktır. Kayıt dışılığın ana sebepleri, başlıklar halinde kısaca anlatılacaktır.

3.3.1- Vergi Politikası

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenlerine vergisel açıdan baktığımızda; vergi mevzuatındaki karmaşıklık, denetimde koordinasyon eksikliği, mevcut vergi ceza sisteminin caydırıcı olmaması, bilgilendirici ve yönlendirici hizmetlerin yetersizliği gibi nedenlerden söz edilmektedir.

3.3.2- Nakde Dayalı Ekonomi

Ekonomilerde daha çok nakit ve benzeri mübadele araçlarının kullanılması kayıt dışılığa zemin hazırlayan etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, bu gibi mübadele araçlarının kullanılması sonucu paranın izini sürmek zorlaşmakta ve paranın hangi ekonomik faaliyetlerde kullanıldığı bilinmemektedir. Dolayısıyla da denetim elemanlarınca tespit edilmesi zorlaşmaktadır.

3.3.3- Ekonomik Krizler

Krizler her dönemde kayıt dışı faaliyetlerin artmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde, işsiz kalan kesimler, kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkanlarını, kayıt dışı ekonomi alanlarında aramaktadırlar. Ayrıca işletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak için üretimlerini kayıt dışı alanlarda yaparak maliyet avantajı yaratmaya çalışmaktadırlar.

⁸ Friedrich Schneider, & Kearney, (2013), The Shadow Economy in Europe, 2013, Johannes Kepler Universitat, Linz, <https://www.atkearney.com/documents/10192/1743816/The+Shadow+Economy+in+Europe+2013.pdf>, Erişim Tarihi: 29 Ekim 2015.

⁹ Gelir İdaresi Başkanlığı Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı 2015, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/2015kayitdisi.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Ekim 2015.

¹⁰ GIB a.g.p. s:14,19,22,30,33.

3.3.4- Enflasyon

Enflasyon paranın reel değerini azaltan bir olgudur. Bu sebeple, gelirlerinde aşınma meydana gelen düşük ve sabit gelirli tüketiciler bu kayıplarını gidermek, üreticilerde enflasyon nedeni ile maliyetlerinde meydana gelen artışı azaltmak amacıyla kayıt dışı ekonominin değişik unsurlarına yönelmektedirler. Kısaca, enflasyon rakamlarının yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomik faaliyetler artmaktadır.

3.3.5- Demografik Yapı

Hızlı nüfus artışı, kente göç ile meydana gelen işsizlik ve çarpık kentleşme, mevcut işgücü piyasalarında olumsuzluklara ve kayıt dışı istihdama neden olmaktadır. Kayıtlı ekonomilerden elde edilen gelirin düşük olması durumunda bireylerin yan gelir yaratmak amacıyla ek bir işte çalışması durumu da kayıt dışılığı arttıran bir diğer unsurdur.

3.3.6- İstihdam Politikası

Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına yansımaları kayıt dışı istihdamdır. Çalışanların net ücretleri ile çalışanları istihdam etmenin maliyeti arasındaki fark arttıkça kayıt dışı istihdamın boyutuda artmaktadır. Çünkü hem işverenler hem de çalışanlar, devletin hesaplarına intikal edecek kesintilerin, mükellefe olacak maliyetine katlanmak istememektedirler.

3.3.7- İşletme Büyüklüğü, Verimlilik ve Ölçek Ekonomiler

Sermayeye erişim, firmaların ölçek ekonomilerine ulaşmaları ve daha verimli bir üretim aşamasına geçebilmeleri açısından işletme büyüklüğü, kritik önemdedir. Ülkemizde tüm sektörlerde küçük işletmelerin yaygın olması ise büyük şirket avantajlarını yakalama açısından yetersiz kalmaktadır. Bu sıkıntılar küçük işletmelerin ayakta kalabilmesi için fason üretim yapan işletmelere dönüşmelerine; diğer taraftan da izleme ve denetlemenin zorluğundan faydalanarak bazı faaliyetlerini kayıt dışı alanlara kaydırmalarına, gelirlerinin bir kısmını beyan dışı bırakarak daha az vergi ödemelerine sebep olmaktadır.

3.3.8- Bürokrasi

Bürokratik formalitelerin fazlalığı, bazı ekonomik birimlerin kayıt dışında kalmayı tercih etmelerine sebep olabilmektedir. Bu formaliteleri, işin gerektirdiği yasal yükümlülükler olarak nitelendirebiliriz.

3.3.9- Sosyal Bilinç ve Devlete Bakış Açısı

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün topluma olan etkisi vatandaşlarca iyi kavranmadığı için, kayıt dışı faaliyetlerde bulunanlarca hiç bir anlam ifade etmemektedir. Bu sebeple sadece kasasına giren ve kasasından çıkan paraya bakan kesim, topluma karşı duyarsız hale gelmektedir. Ayrıca ekonomik birimlerin vergilerini beyan etme ve ödeme konusunda iktisadi karar alırken, devlete olan bakış açıları da önemlidir. Bazı kesimlerin, "Devlet" olgusunun anlamını ve vatandaş için neler ifade etmesi gerektiğini algılayamamaları, bireylerde kayıt dışına çıkarak gelirlerini devletten gizleme dürtüsü doğurmaktadır.

3.4- Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Sonuçları

Hızla gelişen ekonomik birimler arasındaki etkileşim sonucu, iş ve işlem hacminde yaşanan artış, birçok alana sızarak sorunun büyümesine sebep olmaktadır. En nihayetinde ekonominin bir bütün

olduğunu düşünürsek, bir problemin sadece bir değişkeni etkilemesi sadece varsayımdan ibaret olacaktır. Kısaca kayıt dışı ekonominin yarattığı sonuçlar birçok alana sirayet etmektedir. Bu sonuçlar, başlıklar halinde kısaca açıklanacaktır.

3.4.1- Vergisel Açıdan

Kayıt dışı ekonominin en önemli etkilerinden birisi, devletin temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerini azaltmasıdır. Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ödenmesine ya da hiç ödenmemesine neden olmaktadır. Bu yolla devletin vergi gelirlerini aşındırırken diğer yandan bazı kişiler vergi dışı gelir elde etmiş olmaktadır. Sonuç olarak vergisini tam ödeyenlerle ödemeyenler arasında adaletsiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Vergi yükündeki adaletsizlikte, gelir dağılımında adaletsizliğe neden olmaktadır.

3.4.2- İstatistiki Veriler Açısından

Kayıt dışı ekonominin bir kısmı resmi kayıtlara girmediğinden, kayıtlı kısma göre belirlenen ekonomik göstergeler (işsizlik, büyüme oranları, hasıla) gerçekte olduğundan farklı görünmektedir. Bu durum istatistiklerin yanlış hesaplanmasına, ekonomi hakkında çarpık bilgiler içermesine ve bu verilere göre uygulanacak iktisadi ve sosyal politikalarından beklenen sonuçların alınamamasına sebebiyet vermektedir.

3.4.3- Haksız Rekabet Açısından

Kötü durumda olan yada iyi durumda olup diğer ekonomik birimlerin önüne geçmeye çalışan firma yada bireyler kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedir. Bunun altında yatan etmenler; maliyetleri azaltmak, daha çok kâr elde etmek, rakiplerini saf dışı bırakmak gibi sebepler olabilmektedir. Bu durumda bir grup hukuki koşullar altında faaliyetini sürdürürken, diğer grup kayıt dışında faaliyete yönelerek hem maliyetlerini düşürmekte ve haksız bir kazanç sebebiyet vermekte, hem de rakip firmalar karşısında avantajlı konuma geçerek rakip firmaların faaliyetlerini etkinlikten uzaklaştırıp sekteye uğratmaktadır.

3.4.4- Tüketici Hakları Açısından

Belgesiz, kayıtsız, muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı ya da sahte belgeli olması sebebiyle, standartlara uygun olmadığından, alınan mal veya hizmetler garanti kapsamı dışında kalacaktır. Bu ürünleri tüketen kesimin, mağdur olmaları halinde tüketici haklarını korumaya yönelik yasalardan yararlanmaları mümkün olmayacaktır.

3.4.5- İşletmeler Açısından

Kayıt dışı çalışan işletmeler yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri tam olarak yerine getiremedikleri için; devlet, finansörler yada yatırımcılar açısından güvenilir bir işletme olarak adlandırılmayacaklardır. Bu husus, zaman içinde işletmeleri etkinlikten uzaklaştırıp sistem içinde yok olmaya sürükleyecek ya da şeffaflıktan uzak riskli bir firma olarak devamlılığını sürdürmesine neden olacaktır.

3.4.6- Sosyal Güvenlik Sistemi Açısından

Kayıt dışı çalışan nüfusun fazla olması, işgücünün sosyal güvenlik sistemi içine alınmasında zorluklara sebep olmakta bu da işgücü piyasasının işleyişini bozmaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonomi,

sosyal güvenlik kurumlarının yeterli fon toplayamamasına neden olmaktadır. Bu da devlet tarafından düşük gelir gruplarına sosyal transferlerin gerçekleştirilememesine ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin artmasına sebep olmaktadır.

3.4.7- Diğer Sonuçlar

Yüksek oranda kayıt dışı ekonominin varlığı, ekonomik ve sosyal hayatta karar alıcı pozisyonundaki devletin çeşitli nedenlerle imajını sarsabilir. İmajı sarsılan devlet inandırıcılığını kaybetmeye başlar. Bu durum da istikrarın önünde duran bir engel haline dönüşebilir.

3.5- Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Kapsamında Uygulamalar

Son yıllarda kayıt dışı ile mücadele kapsamında birçok kurum ve kuruluş görevlendirilmiştir. Görevler verilmeden önce kalkınma planlarıyla ortaya koyulan kayıt dışıyla mücadele, ana hatlarıyla ifade edilmektedir. Daha sonra burada belirlenen hedefler doğrultusunda Orta Vadeli Programlar, Yıllık Programlar, Stratejik Planlar, Eylem Planları yoluyla kurum ve kuruluşlar tarafından faaliyete geçirilmektedir.

İlk kayıt dışı hedefi Yedinci Kalkınma Planı dahilinde ortaya koyulmasına rağmen hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Sekizinci Plan da başlık halinde yerini almış ve ciddiyeti kavranmaya başlamıştır. 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Plan ile birlikte birçok eylem planı ve stratejik plan devreye sokulmuş, Başbakanlık Genelgesi olarak yayınlanmış, kurum ve kuruluşlar belirlenen hedef ve stratejiler etrafında uygulamaya geçmişlerdir. Onuncu Kalkınma Planı ile de “Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı” başlığı altında gereken önem gösterilmiştir.

2008 yılında “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı” ile amaçlar, hedefler ve bunlara ilişkin 105 adet eylem yer verilmiştir. 2011-2013 dönemi için hazırlanan Eylem Planında 47 adet eylem, gönüllü uyumun artırılması, denetim kapasitesinin güçlendirilmesi, yaptırımların caydırıcılığının artırılması, veri tabanı paylaşımı, toplumsal farkındalığın artırılması amaçları çerçevesinde belirlenmiştir.

Ocak 2015’te, “Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı” yayınlanmıştır. Planda daha öncede belirtildiği gibi kayıt dışı ekonominin GSYİH’ya oranının beş puan azaltılması ve tarım dışı sektörlerde kayıt dışı istihdam oranının beş puan azaltılması hedefleri doğrultusunda 62 adet eylem planlanmış ve uygulamasına geçilmiştir.

Kayıt dışıyla mücadele adına hayata geçirilen uygulamalara ise kurumların düzenlemiş oldukları “Faaliyet Raporları” incelenerek ulaşılabilir. Yapılan çalışmaların tümüne burada yer vermek zor olduğundan bazılarına değinilecektir.

Maliye Bakanlığı ve bağlı kuruluşu olan Gelir İdaresi Başkanlığı öncülüğünde diğer kurum ve kuruluşlarca uygulamaya koyulan faaliyetlere kısaca değinecek olursak; e-devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesine yönelik olarak 2003 yılından buyana yürütülmekte olan “e-Dönüşüm Türkiye Projesi” ve 2006 yılında uygulanmaya başlanan “Bilgi Toplumu Stratejisi” projeleri ile bilgiye ulaşım her kesim için kolaylaştırılmıştır. Enerji sektörüne lisans zorunluluğu getirilmiş, “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi” kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı bünyesinde “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü” kurulmuş, Bazı kurum ve kuruluşlarda denetim elemanı sayıları arttırılmıştır. Alkollü içkilerde ve sigaralarda bandrollü izleme sistemi kurulması ve sistemin işletilmesine yönelik çalışmalar uygulamaya

geçirilmiştir. Akaryakıt pompalarının ödeme kaydedici cihazlara bağlanmasına ilişkin uygulama başlatılmıştır. Vergi gelirlerinin önemli bir bölümünü ödeyen mükelleflere ayrı olarak hizmet verilmesine yönelik olarak kurulan “Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı” faaliyete geçirilmiştir. Kayıt dışı işlemlerin tespitine yönelik olarak mali kayıtları esas alan veri ambarı uygulamasına geçilmiş, 8.000,00 TL’yi aşan tahsilât ve ödemelerin resmi kanallarla yapılmasına başlanmıştır.¹¹ Tam olarak etkinlik sağlayamamış olmasına rağmen, Maliye Bakanlığı denetimi altında kayıt dışıyla mücadele kapsamında internet sitesi kurulmuştur.¹² Yeni nesil ödeme kaydedici cihazların iktisadi hayata uyarlanması sağlanmıştır. “Vergi İletişim Merkezi (VİMER)” projesi faaliyete geçirilmiştir. Yine e-dönüşüm kapsamında Ocak 2016 tarihinden itibaren çeşitli uygulamalara başlanacaktır.

4- KAYIT DIŞILIK ve BÜYÜME

Bu bölümde yapılacak analizlerde kayıt dışılığın üç farklı boyutundan suç ekonomisi dışındaki, yarı kayıtlı ve hiç kaydı olmayan faaliyetlerin ekonomik büyümeye etkisi üzerinde durulacaktır. Ayrıca hesaplamalar, harcamalar yöntemiyle GSYİH’nin cari fiyatlarıyla yapılacaktır. GSYİH harcamalar yöntemiyle, yerleşik hanehalklarının tüketimi, özel sektör yatırım harcamaları, devletin nihai tüketim, yatırım ve transfer harcamaları ile net ihracatın toplamı olarak hesaplanmaktadır.

Şimdi kayıt dışı bırakılan ve kayda alınmış 100,00 TL’nin büyüme yolundaki serüvenkarşılaştırma yoluyla analiz edilecektir. Kıyaslama yapılırken bir kişinin kazancı baz alınacak, ekonomik birimlerin tercihlerinde hata yapmadıkları, tasarrufların yatırımlara eşit olduğu, yatırımların getirisi ile verginin ödenmesi sonucu ekonomide yaşanacak yansımaların aynı yıl gerçekleştiği varsayılacaktır.

Örnek 1: Tamamı Kayıt Dışı Bırakılan 100,00 TL’lik Kazancın Etkisi

Bay (K), yaptığı serbest meslek faaliyeti dolayısıyla 2015 yılında 100,00 TL gelir elde etmiş ve elde ettiği bu geliri beyan etmeyerek kayıt dışında kalmayı tercih etmiştir. Bay (K) aynı yıl gelirinin 70,00 TL’sini tüketmiştir. 30,00 TL’sini de harcamayarak tasarruf etmiştir. Tasarruf-yatırım eşitliği varsayımı altında 30,00 TL ile yatırım harcamasında bulunmuştur. GSYİH bu durum için 100,00 TL olacaktır.

Örnek 2: Vergisi Ödenmiş, Kayda Alınmış 100,00 TL’lik Kazancın Etkisi

İkinci senaryoda Bay (K), elde ettiği gelirin 15,00 TL’sini vergi olarak ödemiş, aynı yıl 70,00 TL’sini tüketmiş, kalan 15,00 TL’yi de yatırım harcamasında kullanmıştır. Devlet ise elde ettiği vergi gelirini, kamu harcamasında değerlendirmiştir. Bu durum için de GSYİH 100,00 TL olarak hesaplanacaktır.

Bu iki durum için de aynı sonucu veren GSYİH, ütopyik senaryolar içermektedir. Hiçbir ekonomi böyle iyimser bir tabloyu veremez. En basiti her tasarruf yatırıma dönüşmez. Hiçbir ekonomik birim Devlet kadar bilgi sahibi olmadığı için yapılacak transferler, devletin ikincil dağıtımı kadar isabetli olmaz. Gizlenen kayıt dışı gelir, ekonomiye tamamen entegre olmayabilir yani atıl durumda kalabilir. Ekonomi sadece bir kişinin gelirinden, yatırımından ve harcamasından ibaret değildir. Devletin ve bireylerin ekonomide yarattığı talebin yansıması birbirlerinden çok farklı sonuçlar verecektir. Bu ve bunun gibi birçok sebep daha sayılabilir. Dolayısıyla kayıt dışılığın olduğu bir ekonomide, büyüme rakamları gerçekçi değildir.

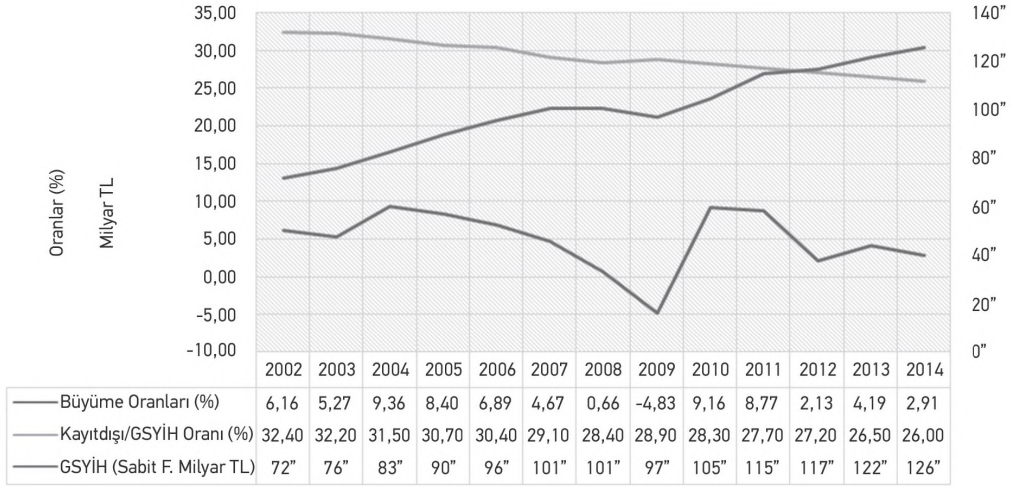
Gerçek bir büyüme oranından söz edebilmek için öncelikle yapılması gereken, devletten gizlenen kayıt dışı ekonomiyi, rakamsal olarak ve kaynaklarıyla birlikte tespit etmek olacaktır. Aşağıdaki gra-

¹¹ GİB a.g.p. s:41,42,43.

¹² İnternet Adresi: www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr, Erişim Tarihi: 20 Ekim 2015.

fik Türkiye için hesaplanmış kayıt dışı ekonominin GSYİH'ya oranını, büyüme ve GSYİH rakamlarıyla birlikte gösteren veri setinin grafiksel ifadesidir.

Grafik 1: GSYİH Eşliğinde, Büyüme ve Kayıt Dışı Ekonomi Oranlarına Toplu Bir Bakış¹³



Grafikten çıkan en net sonuç, ABD kaynaklı krizin Türkiye'de kendini gösterdiği 2009 yılında, hasıladaki azalışında etkisiyle kayıt dışılığın GSYİH'ya oranındaki artıştır. Aynı yılda büyüme oranı negatif seyretmektedir. Nitekim GSYİH'da reel olarak bir azalış olmadığı sürece büyüme oranının yönü pozitif olacaktır.

Gerçekte kayıt dışı ekonomide bir azalışın olup olmadığını, hasılanın sabit olduğu dönemleri kıyaslayarak görebiliriz. Çünkü; kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, "hasılaya olan oranı" şeklinde hesaplandığı için, hasılada meydana gelen artış bu oranı zaten düşürme eğiliminde olacaktır. Hasılanın sabit olduğu dönemler ise grafikte 2007-2008 dönemidir. Birebir aynı olmasada ilgili dönemler için GSYİH, karşılaştırma açısından elverişlidir. Bu yıllarda kayıt dışılığın GSYİH' ya oranında düşüş olduğu görülmektedir yani reel olarak bir azalıştan söz edilebilir. Kısacası "kayıt dışı ekonomi azalıyor" diyebilmek için; kayıt dışı ekonomideki azalış hızının, GSYİH'daki artış hızından fazla olması gerekmektedir.

5-SONUÇ

Ekonomik büyümeyi arttırmada en önemli etmen, üretimin ve üretim kapasitesinin arttırılmasıdır. Bu artışı gerçekleştirmenin ilk yolu yatırımların arttırılmasından geçmektedir. Bunun için de tasarrufların arttırılıp, yatırımlara kanalize edilmesi gerekmektedir. Sağlam bir finansal yapı ve düşük faiz politikası ise bunun ilk şartıdır.

Türkiye İstatistik Kurumunun GSYİH hesaplarını incelediğimizde iki konu dikkat çekmektedir. Birincisi, son on üç yılda özel kesim yatırımlarının GSYİH' ya oranı, cari fiyatlarla bakıldığında, ortalama %16,01 olup, devletin ise %3,76' dır. Devletin bir yatırımcı olmadığı göz önüne alındığı takdirde ya-

¹³ Veriler, Türkiye İstatistik Kurumu, "http://kayitliekonomiyegecis.gov.tr/alt.php?sayfa=istatistik_oecd_40" internet adresi ve Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı 2015'ten derlenmiştir.

pılması gereken, özel kesim yatırımlarının artırılması olacaktır. İkincisi ise net ihracatın negatif rakamlarda seyretmesidir. Bunun içinde ihracatın ithalata bağımlılığı azaltılarak ihracata yönelik güçlü politikalar devreye sokulmalıdır.

Büyümenin önündeki kayıt dışılık engeline gelince; suç boyutu ile bunun yarattığı yurt dışına fon transferinin tamamen yok edilmesi ve geri kalan kayıt dışı kısmın, tamamen yok edilmese dahi minimum düzeye indirilip devlet tarafından izlenebilir hale getirilmesi gerekmektedir. Çünkü kayıt dışılık, verimsiz bir alan olması sebebiyle ve ekonomide yarattığı çarpıklıkla birlikte sadece hasılayı, büyümeyi değil, ülkedeki tüm faaliyet alanlarını olumsuz etkilemektedir. Bu çarpıklıkla mücadele, önceki bölümlerde ifade ettiğimiz ekonomik birimleri kayıt dışılığa yönelten sebepleri ortadan kaldırmakla başlanabilir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin, özellikle de suç boyutunun, ülke ekonomisinde yarattığı “şişkin talep” ile kayıtlı kesim aleyhine oluşan gelir dağılımı adaletsizliği kesinlikle gözden kaçırılmamalıdır.

Son yıllarda ortaya koyulan hedefler, stratejiler, planlar oldukça başarılı olmasına rağmen GSYİH’ ya oran yeterince düşürülemedi. Hedefin başarısı için yapılması gerekenler, alınan tedbirleri sonuçlarıyla birlikte izlemek ve değerlendirmek, kurum ve kuruluşların birbirleriyle tam olarak koordinasyonunu sağlamak ve toplumsal bilinci uyandırmaktır. Böylelikle kayıt dışı ekonomi kabul edilebilir seviyelere gelecektir.

KAYNAKÇA

- Benjamin N., Beegle K., Recanatini F., Santini M., (2014). Informal Economy and the World Bank. Policy Research Working Paper. May 2014. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2014/05/22/000158349_20140522153248/Rendered/PDF/WPS6888.pdf. Erişim Tarihi: 21 Ekim 2015.
- Devlet Planlama Teşkilatı. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000-2005). ANKARA 2000. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>. Erişim Tarihi: 23 Ekim 2015.
- Devlet Planlama Teşkilatı. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). Ankara 1995. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf>. Erişim Tarihi: 23 Ekim 2015.
- Gelir İdaresi Başkanlığı 2014-2018 Stratejik Plan. Ankara 2013. http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/stratejikplan2014_2018.pdf. Erişim Tarihi: 21 Ekim 2015
- Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporları. <http://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari>. Erişim Tarihi: 21 Ekim 2015.
- Gelir İdaresi Başkanlığı Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı 2015. <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/2015kayitdisi.pdf>. Erişim Tarihi: 21 Ekim 2015.
- Gelir İdaresi Başkanlığı Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010. http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf. Erişim Tarihi: 20 Ekim 2015.
- Gelir İdaresi Başkanlığı Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2011-2013. http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/Kayit_Disi_Ekonomiyle_Mucadele_Stratejisi_Eylem_Planı_2011_2013.pdf. Erişim Tarihi: 21 Ekim 2015.

- Gutmann, P. M. (1977). TheSubterraneanEconomy. Financial AnalystsJournal, 33(6), 26-27.
- İnternet Adresi: www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr. Erişim Tarihi: 20 Ekim 2015.
- Savaşan, Fatih. Türkiye' de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı. Seta Analiz. Mart 2011. Sayı 35.
- Schneider, F.,&Kearney, A. T. (2013). TheShadowEconomy in Europe, 2013. Johannes Kepler Universitat, Linz. <https://www.atkearney.com/documents/10192/1743816/The+Shadow+Economy+in+Europe+2013.pdf>. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2015.
- Schneider, F.,Buehn, A., &Montenegro, C. E. (2010). ShadowEconomiesalloverthe World: New Estimatesfor 162 Countriesfrom 1999 to 2007. World Bank PolicyResearchWorkingPaper Series, Vol. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2010/10/14/000158349_20101014160704/Rendered/PDF/WPS5356.pdf. Erişim Tarihi: 29 Ekim 2015.
- T.C. Başbakanlık Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı. GENELGE 2009/3. 5 Şubat 2009 Tarihli ve 27132 Sayılı Resmî Gazete.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Ankara 2006. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>. Erişim Tarihi: 23 Ekim 2015.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). ANKARA 2013. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>. Erişim Tarihi: 23 Ekim 2015.
- T.C. Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu 2014 Faaliyet Raporu. http://www.vdk.gov.tr/File/?path=ROOT%2fDocuments%2fDosya%2fVDK+2014+Y%C4%B1l%C4%B1+Faaliyet+Raporu_1102.pdf. Erişim Tarihi: 24 Ekim 2015.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Temel İstatistikler. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>. Erişim Tarihi: 19 Ekim 2015.
- Türkiye İstatistik Kurumu Üretim ve Harcama Yöntemi ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Tahminleri – Kavram, Yöntem ve Kaynaklar. Ankara 2012. http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=16&KITAP_ID=248. Erişim Tarihi: 19 Ekim 2015.